

CHAPTER «ECONOMIC SCIENCES»

OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF UKRAINIAN MANUFACTURING DEINDUSTRIALIZATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Natalia Gakhovich¹

Oksana Kushnirenko²

Liliia Venger³

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-30>

Abstract. In the paper, we investigate the main causes and consequences of de-industrialization manufacturing and identify important factors influencing the structural transformation of the industrial sector through the prism of global technological challenges. Important challenges identified include environmental challenges of the threatening impact of climate change, digitalization in all spheres of public life, the technological leadership of developed countries in context field of Industry 4.0, changes in the geopolitical landscape and trade conflicts between countries; migration and population aging; changes in competencies and retraining of employees to acquire digital skills; cybersecurity and volatility threats; quarantine amid the COVID-19 pandemic. The current structural imbalances of Ukrainian industrial development are considered and the current state and dynamics of structural changes in the Ukrainian economy in technological, reproduction, sectoral and foreign economic dimensions are analyzed.

¹ Candidate of Economic Sciences, Senior Researcher,
State Organization “Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine”, Ukraine

² Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor, Senior Researcher,
State Organization “Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine”, Ukraine

³ Candidate of Economic Sciences, Researcher,
State Organization “Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine”, Ukraine

Crisis trends in the Ukrainian industry developed long before the start of the COVID-19 pandemic: comparing the structure of Ukrainian industry by type of economic activity, a decrease in the share of the manufacturing industry, a loss of production potential for a number of high-tech industries (automotive industry, instrument making, shipbuilding) and a decrease in added value in manufacturing industry with Ukraine's establishment as an independent state in which profound political, social and economic reforms have begun to take place. The analysis made it possible to determine further opportunities for industrial development, taking into account harmonization with European trends in digital and green transformations in industry. Based on the research results, complex directions for solving structural imbalances in industry at interrelated levels are proposed: state, regional and local levels. Overcoming the consequences of Ukrainian manufacturing deindustrialization in the context of European integration is dependent on developing and implementing relevant policy of manufacturing modernization and principles of the «circular economy»; integration into strategic value chains; creating conditions for training personnel with digital competencies; development of an innovative infrastructure – scientific, industrial, technological parks, innovation clusters and business-incubators. This will lead to the development and introduction of domestic innovation in production, which in turn should inspire further progress in the innovation structural transformation in Ukrainian economy and help to enhance national competitiveness and achieve sustained economic growth.

1. Вступ

Україна стала на шлях ринкових перетворень як самостійна держава тридцять років тому, і, пройшовши складний шлях має основні макроекономічні показники нижче рівня 90 року, коли розпочала реформи. Відбулась масована деіндустріалізація країни, що є одним з визначальних трендів низхідного руху країни. Ті величезні промислові потужності, які були раніше – втрачені, це підтверджується втраченою повного циклу виробництва автомобілів, літаків, тепловозів тощо. Матеріально-технічна база більшості підприємств – зношена: рівень відтворення основних засобів значної частки підприємств становить понад 50%, а в таких галузях як деревообробна становить більше 80%. Модернізація переробної промисловості за останні роки здійснюється

в основному на базі імпортованого технологічного обладнання, що створює додаткові ризики щодо посилення залежності промислового розвитку від іноземних компаній.

Водночас, світ опинився перед новими глобальними викликами, серед яких визначальне місце посідають екологічні виклики загрозового впливу зміни клімату; цифровізація в усіх сферах суспільного життя; набуття країнами технологічного лідерства Індустрії 4.0; зміни геополітичних центрів впливу та торгівельні протистояння між країнами; міграція та старіння населення; зміна компетенцій та перекваліфікація робітників для набуття цифрових навичок; загрози кібербезпеки й енергозалежності; карантинні обмеження в умовах пандемії COVID-19. Світовий індустріальний сектор нині зазнає корінних трансформаційних змін, адаптуючись до нових умов існування.

Все це призводить до посиленого запиту обґрунтування концептуальних засад щодо трансформації промисловості України як учасника світогосподарських відносин, від промислового розвитку якої залежить можливість подальшого економічного відновлення та забезпечення добробуту населення. Отже, актуальність досліджень питань, пов'язаних з подоланням деіндустріалізації промисловості України та її адаптації до сучасних викликів в контексті євроінтеграції не викликає сумнівів.

До того ж європейський вектор інтеграції, що підтверджується низкою ухвалених міжнародних Угод та документів, вимагає зміни умов ведення бізнесу в Україні. Ухвалення Угоди про асоціацію з ЄС та подальша гармонізація національного законодавства зобов'язує Україну виконувати сукупність спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання в усіх країнах – членах ЄС. Так, у 2019 році була ухвалена амбіційна програма – Європейський зелений курс, метою якої є забезпечення стійкості економіки ЄС шляхом переходу до кліматично-нейтральної, циркулярної економіки до 2050 року. У 2020 році Україна приєдналась до Європейського Зеленого Курсу, також отримала статус партнера з розширеними можливостями НАТО й розпочався діалог щодо оновлення Угоди про асоціацію з ЄС. До того ж впровадження європейських стандартів промислового і продовольчого виробництва (особливо пов'язаних з обсягами викидів CO₂) є однією з головних засад розвитку української економіки, зокрема з ЄС ведуться

переговори щодо укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Угода АСАА в частині так званого «промислового безвізу»).

2. Огляд літератури з окресленої проблематики та виділення нерозкритих частин

Існує велика кількість економічних публікацій про економічні, соціальні та технологічні зміни, які зумовлюють розвиток промисловості. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділити дослідженням українських та зарубіжних вчених. Дійсно, деякі експерти (Е. Рейнерт [1], Дж. Стігліц [2], Д. Родрік [3], К. Фріман [4], К. Перес [5] та інші) заявили, що подолання технологічного розриву між країнами, що розвиваються, та країнами з перехідною економікою та іншими є актуальним питанням, і такий, що перешкоджає глобальному розвитку. У цьому відношенні особливе місце посідають праці українських вчених: В. Гейця [6], В.П. Вишневського, В.І. Ляшенка, Ю.М. Харазішвілі, І.Ю. Підоричева, А.А. Мадих [7], Ю.І. Пилипенко [8], Ю.В. Кіндзерського [9] та інших, в яких представлені основні орієнтири реформування вітчизняної економіки на основі провідного інноваційного розвитку промисловості. Так, Ю. Пилипенко визначає технологічну систему як відносно автономний елемент громадськості, заснований на системному підході до аналізу соціально-економічних процесів [8]. Як зазначав Ю. Кіндзерський, про ефективність структурних реформ у промисловості можна говорити лише тоді, коли держава створює для цього ефективні інститути [9]. Водночас для нашої країни, яка намагається забезпечити стійке економічне зростання та добробут населення в складних умовах воєнного конфлікту, надзвичайно важливо визначити наслідки деіндустріалізації промисловості під впливом глобальних викликів, а також обґрунтувати напрямки «оздоровлення» української промисловості в умовах посилення євро інтеграційного вектору.

3. Методологічний підхід

Методологія дослідження виведена з основних загальнонаукових та спеціальних методів пізнання природи економічних явищ і структурних змін, а саме: методу системного аналізу при вивченні такої складної системи як промисловість – скоординованої, багаторівневої

структури, що акумулює результати виробничої діяльності суспільства за допомогою конкретних компонентів; структурного аналізу для дослідження структурних змін як результату зміни пропорцій діяльнісно-видової структури промисловості; статистичні методи – для виявлення основних закономірностей деіндустріалізації промислового розвитку в Україні; рейтинговий метод та компаративний аналіз – для визначення місця промисловості України серед інших країн; діалектичного методу – при висвітленні специфічних форм прояву протиріч розвитку структури економіки; метод ретроспективного аналізу у процесі дослідження теорій структурних трансформацій економічної системи, а також методи індукції і дедукції – при обґрунтуванні концептуальних засад щодо формування дієвих інструментів для подолання деіндустріалізації в українській промисловості. Основним методом, що використовується у дослідженні, є структурно-функціональний та порівняльний аналіз – для вивчення фактичного матеріалу, що характеризує сучасний стан, практики структурної трансформації моделі економічного розвитку.

4. Теоретичні підходи до визначення причин та наслідків деіндустріалізації

На сьогоднішній день в економічній науці активно обговорюються різні погляди на визначення структурно-галузевих трансформацій в промисловості, що обумовлюють деіндустріалізацію. Розглядаючи теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених слід виокремити різні підходи до визначення причин та наслідків деіндустріалізації. На думку Р.О. Заблоцької, першою та основною причиною деіндустріалізації є зростання доходу на душу населення. Коли в країні спостерігається зростання рівня доходу, то це призводить до зменшення частки промислового виробництва у ВВП, водночас спостерігається збільшення значення сфери послуг [10]. Основним фактором швидкого економічного зростання з часів першої промислової революції було виробництво. Країни, конкуруючи між собою, намагалися наздогнати більш розвинені, для чого прикладали значні зусилля для нарощення потенціалу розвитку своїх промислових галузей. Період після другої світової війни позначився двома хвилями швидкого економічного зростання, обумовленими бурхливим розвитком промислового виробництва.

Ще однією причиною деіндустріалізації вважають «голландську хворобу», що особливо актуально для економічного розвитку країн, що розвиваються. На думку колективу вчених Інституту економіки промисловості НАН України, відсутність прогресивних структурних зрушень в економіці України практично впродовж усього періоду незалежності, консервування відсталого типу виробничої структури, характерного для бідних країн, призвели до економічного занепаду, хронічної «голландської хвороби», деіндустріалізації та «інвестиційного голоду» [7, с. 189–190]. На думку зарубіжних вчених Дж. Хорслі, С. Проут, М. Тонтс, С.Х. Алі, «голландська хвороба» – явище, яке часто згадується в літературі як «прокляття ресурсів», вперше була використана для опису голландського економічного досвіду, коли виробничий сектор зазнав істотного падіння внаслідок бурхливого розвитку сектору природного газу [7, с. 189–190]. Зі зростанням експорту газу курс Голландії подорожчав до долара США та підштовхнув ріст заробітної плати швидше, ніж приріст продуктивності в негазових секторах економіки. Таким чином, конкурентоспроможність Голландії в інших видах експорту, особливо в обробній промисловості, знизилася, тоді як її попит на вітчизняні нетоварні товари зростав, що спричинило інфляцію та зменшило приток інвестицій [11]. Водночас, М. Палма вважає, що прискорена деіндустріалізація має місце не лише у випадку виникнення Голландської хвороби, але й за умов досягнення країною високих рівнів експорту фінансових і туристичних послуг та через зміну політики регулювання, особливо в сфері торгівлі, чому сприяє фінансова лібералізація у країнах з середнім рівнем доходу [10, с. 190].

Серед інших причин деіндустріалізації виділяють також наступні: збільшення імпорту промислових товарів; прискорене зростання продуктивності праці у промисловості, порівняно з іншими галузями економіки; міжгалузевий аутсорсинг (міграція діяльності, що раніше виконувалася у промисловості, у сферу послуг).

Дослідження ролі міжнародної торгівлі в процесі деіндустріалізації, зокрема збільшення імпорту промислових товарів в країну відображено у працях Д. Кучера та В. Мілберг (2003), С. Саєгер (1997), Е. Вуд (1995) та Р. Роуторн та Р. Рамасвомі (1997). Так, вони вважають, що завдяки посиленню торговельних операцій промисловими товарами між розвинутими країнами та економіками, що розвиваються

відбувається скорочення частки промисловості у загальній зайнятості населення розвинутих країн на 20-30% [12; 13; 14].

Наслідком процесу деіндустріалізації є зростання пропозиції послуг, які пропонуються виробничими компаніями та являються витратами для виробництва кінцевих власних товарів або які постачаються разом із такими товарами. Спектр таких послуг дуже широкий, починаючи з післяпродажних та транспортних послуг і закінчуючи науковими, інформаційними або професійними послугами. Результати деяких досліджень вказують на те, що витрати на послуги становлять 37% вартості експорту виробництва, водночас при додаванні послуг, що постачаються в межах самої компанії, ця частка зростає до 53% [15].

Визначальним напрямом структурних змін є структурна модернізація технологічної, галузевої та відтворювальної структури національної економіки на користь виробництва продукції з високим вмістом доданої вартості й технологічної переробки. Тобто відбувається злам старої структури і утворення нової, з новими функціями, перехід на новий рівень розвитку.

Ще одним важливим чинником, що визначає структурні зрушення в промисловості є впровадження принципів циркулярної економіки, що призводить до кардинальних змін, зокрема у галузях та на ринку праці. Це обумовлено зростаючим дисбалансом між навичками молоді та потребами роботодавців, оскільки циркулярна економіка трансформує існуючі бізнес-моделі і робочі місця швидше, ніж працівники можуть адаптуватися.

5. Стан та особливості промислового розвитку в Україні

Для того, щоб визначити основні причини, що призвели до нинішньої деградації економічної ситуації в Україні, слід звернути увагу на історичні передумови становлення ринкових відносин в Україні 30 років тому і по тому. Ключовими причинами економічних проблем упродовж існування незалежної України та попереднього періоду є кризові явища з інтервалом 5-10 років, які безпосередньо вплинули на розвиток промисловості (рис. 1). Можна виділити такі кризові періоди: становлення України як незалежної держави (1991–1993 рр.), ознаками якої були лібералізація цін за відсутності конкуренції та збереження командно-адміністративних функцій держави, гіперінфляція

(майже 2000%, що можна порівняти з показниками Бразилії та Конго), грошова емісія, банкрутство та ліквідація підприємств, знецінення депозитів населення, розрив економічних зв'язків з підприємствами колишнього СРСР. З 1998 р. відбувається фінансова криза, спричинена необґрунтованою борговою політикою держави через дефіцит державного бюджету; структурна криза 2003–2004 рр., яка охопила продовольчий ринок, фінансову, кредитну та енергетичну системи тощо; фінансова криза 2008 року, спричинена боргами та іншими зобов'язаннями, подібними до проблем 1998 року.

Наступним етап пов'язаний з активізацією процесів євроінтеграції, зокрема ухвалення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21.03.2014 р. (політична частина) та від 27.06.2014 р. (економічна частина), а також прийняття Україною

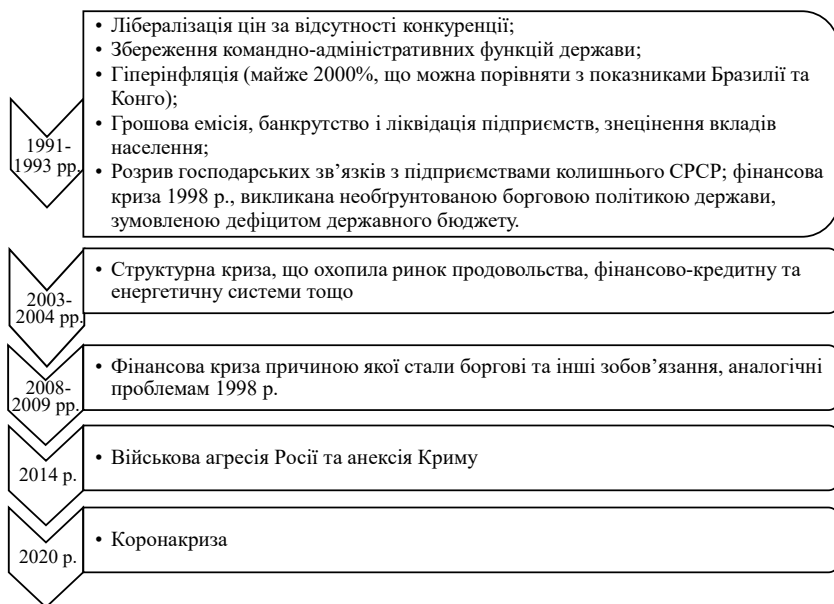

Рис. 1. Структурні кризи в економіці України за часи незалежності

Джерело: складено за даними [16, с. 70–72, 146–153]

зобов'язань щодо впровадження 17 глобальних Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 р. Зокрема, Угода про асоціацію України з ЄС передбачає зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки, забезпечення прав людини та основоположних свобод. Підкреслюється, що подальші відносини між Україною та ЄС базуватимуться на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, ефективного урядуванні тощо. Водночас це обумовило агресивні дії з боку країни-сусіда, а період відзначився російською військовою агресією та анексією Криму в 2014 році. За даними Міністерства закордонних справ України, у результаті збройної агресії Росії проти України загинули близько 9940 осіб, близько 23455 було поранено, близько 1 млн. 584 тис. мешканців Криму та Донбасу були змушені покинути свої домівки як внутрішньо переміщені особи. Економіка Донбасу повністю зруйнована. Устаткування багатьох колись потужних українських заводів вивезено на територію РФ. Ситуація з затопленими гірничо-видобувними шахтами загрожує потужною екологічною катастрофою. Станом на сьогодні окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим (26 081 км²), м. Севастополь (864 км²), частина Донецької та Луганської областей (16799 км²) – всього 43744 км², що складає 7,2% території України [17]. Всі питання неможливо вирішити без участі міжнародних організацій та цілеспрямованої політики, націленої на ліквідацію військового конфлікту.

Наступного удару по економіці Україні завдала пандемія коронавірусу. Спричинена коронавірусною інфекцією гостра респіраторна хвороба COVID-2019 та обмежувальні карантинні заходи щодо запобігання її поширенню обумовили негативні тенденції не тільки в українській економіці, а й в усьому світі. За словами генерального секретаря ОЕСР, «збитки від пандемії коронавірусу перевищили збитки від глобальної фінансової кризи 2008 року та від терактів 11 вересня 2001 року» [18].

В I-му півріччі 2020 р. унаслідок карантинних обмежень (припинення транспортного сполучення, закриття державних кордонів, заборони ведення окремих видів бізнесу, тощо) спостерігаються ознаки початку рецесії економіки: скорочення попиту на товари, обсягів промислового виробництва, порушення продуктивних виробничих та торговельних

ланцюгів, значне «просідання» зовнішньоекономічної активності (скорочення промислового експорту на 16,6% порівняно з минулим роком, а імпорту на 26,2%), зниження обсягів інвестицій (рис. 2).

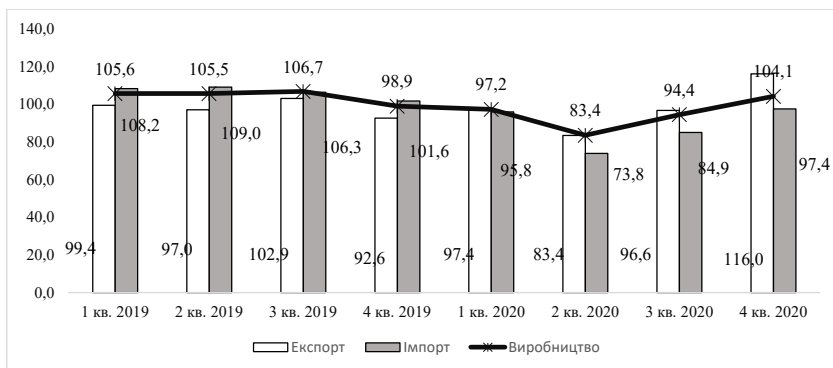

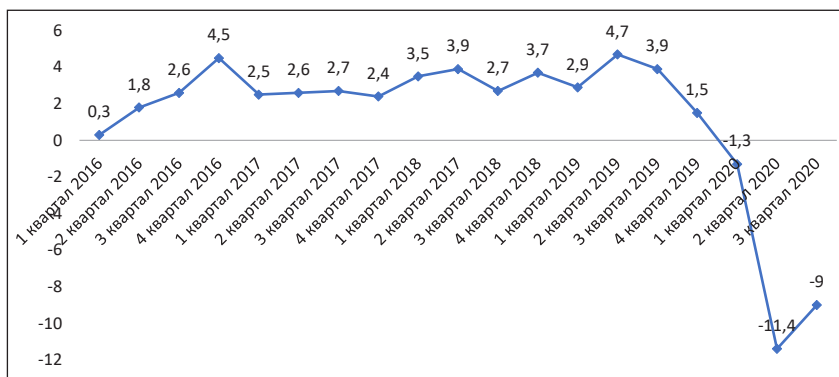
Рис. 2. Динаміка обсягів виробництва, експорту та імпорту промислових товарів в Україні за 2019–2020 роки, % до відповідного кварталу попереднього року

Джерело: складено за даними Держстату. URL: www.ukrstat.gov.ua [19]

Українські виробники опинились у складних умовах: у 2019 р. мало місце падіння обсягів промислового виробництва, причому в листопаді 2019 р. його обсяги знизилися на 1,1% порівняно з 2018 р. і на 1,4 % порівняно з третім кварталом 2019 р. (рис. 3).

Кризові тенденції у промисловості України розвивалися задовго до початку пандемії COVID-19: порівнюючи структуру промисловості України у 2010 та 2019 рр. за видами економічної діяльності, можна відзначити зменшення частки обробної промисловості з 67,4% до 64,4%, та зниження доданої вартості в промисловості з 26% у 2010 р. до 23% у 2018 р. (рис. 4 та рис. 5).

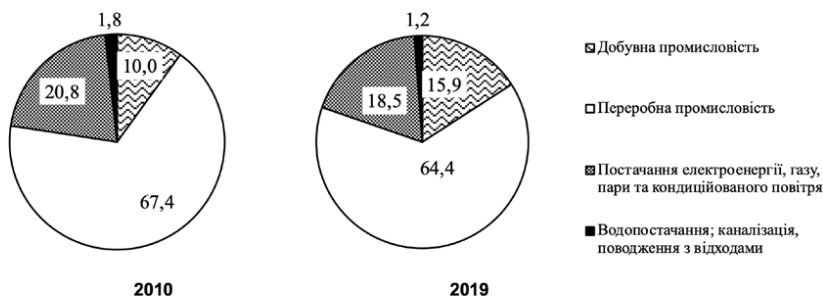
У свою чергу, переробну промисловість переважно (64,4% у 2019 р.) формують: виробництво продуктів харчування, напоїв та тютюнових виробів (33,2% від загальної кількості переробної промисловості у 2019 р.); металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (24,7%); виробництво хімікатів та хімічних продуктів (4,5%) та машинобудування (11,8%). На сьогодні в переробній

**Рис. 3. Зміна реального ВВП
% до відповідного періоду попереднього року, %**

Джерело: складено за даними Держстату. URL: www.ukrstat.gov.ua [19]

промисловості переважає виробництво з низьким рівнем технологічної переробки: виробництво деревини та виробів з неї (5,3%), виробництво коксу та нафтопродуктів (4,5%), фармацевтична продукція та фармацевтичні препарати (2,3%). Більше того, слід звернути увагу на тривалу тенденцію зниження частки виробництва машинобудування: з 13,8% у 2010 році до 10,3% у 2019 році.

**Рис. 4. Структура промисловості
за видами економічної діяльності у 2010 та 2019 роках, %**

Джерело: розраховано за даними Таблиці Витрати-Випуск-Прибуток Держстату України. URL: www.ukrstat.gov.ua [20]

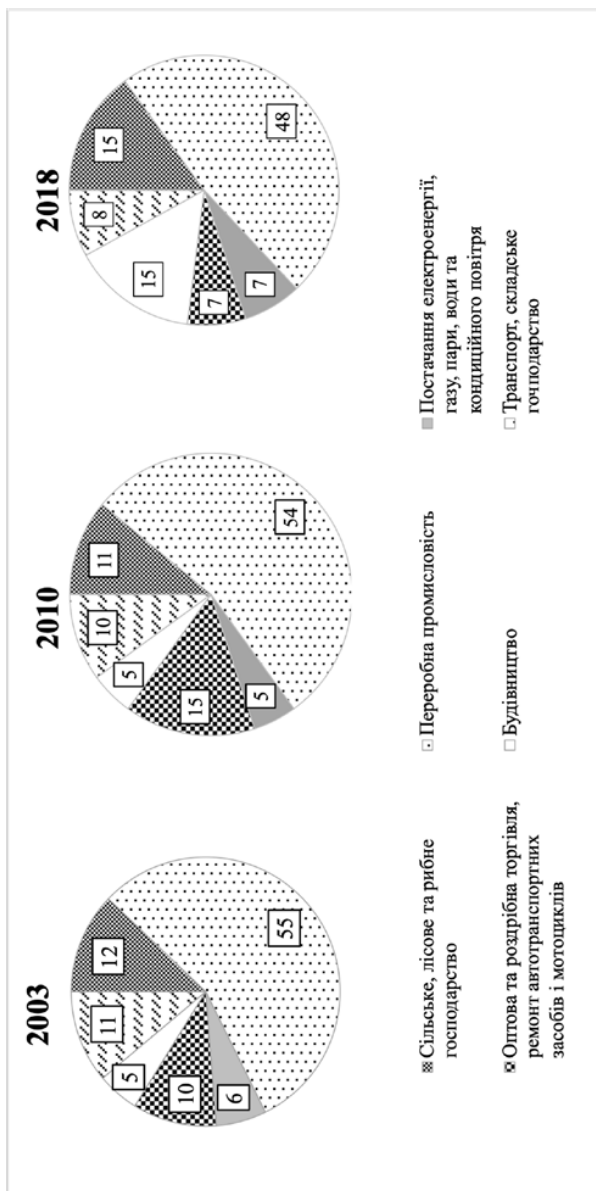

Рис. 5. Структура доданої вартості промисловості за видами економічної діяльності за 2003 р., 2010 р. та 2018 р.

Джерело: розраховано за даними Таблиці Витрати-Випуск-Прибуток Держстату України.
 URL: www.ukrstat.gov.ua [20]

Жорсткі міри ізоляції призвели до закриття кордонів, активізації рещорингу; порушень мереж поставок товарів проміжної переробки; перекриття потоків трудової міграції; закріплення національних пріоритетів щодо забезпечення населення засобами індивідуального захисту, харчовими продуктами та предметами першої необхідності; переорієнтація товарних потоків на задоволення потреб внутрішніх ринків та зростання запиту бізнесу до державної допомоги.

Пандемія COVID-19 безпрецедентно вплинула на міжнародну торгівлю, а заходи, спрямовані на приборкання поширення хвороби, вкрай негативно позначилися на світовій економіці. Ключовим обмежувальним фактором для торгівлі лишається обмеження на експорт товарів. В Україні, попри жорсткий карантин і спад економіки, вдалося утримати експорт, відбулось звуження торговельного балансу. За офіційною статистикою СOT, 80 країн запровадили обмеження на експорт в результаті пандемії COVID-19. Більшість із них було описано як тимчасові заходи для подолання критичної нестачі на національному рівні. Щоквартальний зріз динаміки промислового експорту показує, що найбільший спад відбувся за результатами другого кварталу 2020 року внаслідок першого локдауну (з 18 березня 2020 року по 25 травня 2020 року): майже 17% до значення промислового експорту у 2 кварталі 2019 року, зокрема на 40% в легкій промисловості та близько 20% в харчовій.

Зокрема, за основними видами промислової діяльності відбулися зміни:

- на фармацевтичному ринку у 2019 році відбулося зростання на 18,0% порівняно з 2012 роком в умовах девальвації гривні, зростання вартості імпоротної сировини та зниження купівельної спроможності населення;

- на ринку деревообробних виробів нестійке зростання у 2016-2017 рр., але досягти рівня виробництва у 2012 р. не вдалося (79,4%). Серед підвидів діяльності спостерігається дисбаланс: лісопильне та планувальне виробництво зростає швидше – в середньому на 4,3% щорічно, а виробництво зі значною переробкою – виготовлення виробів з дерева, пробки та ін. – 1,7% на рік. Цей ринок є одним з найбільш перспективних, але для вітчизняного виробництва визначається зовнішній попит, який сформував значне експортно-орієнтоване виробництво (86,4% у 2019 році). У той же час розвиток цього

ринку характеризується значною імпортною залежністю виробництва від постачання сировини (целюлози, макулатури) та комплектуючих;

– на ринку меблів (розділ 31 NACE), де після втрати майже 20% продажів у 2014-2015 роках виробники переорієнтувались на нові ринки, а завдяки зростанню внутрішнього попиту перевищили рівень виробництва у 2019 році порівняно з 2012 роком на 3,0 % Цьому також сприяв поступовий обсяг продажів в Інтернеті та співпраця українських виробників з іноземними.

Що стосується інших галузей промисловості, то за результатами останніх років спостерігається збільшення тих видів промислової діяльності, які підтримуються інвестиціями, зовнішнім та внутрішнім споживчим попитом, а також забезпечуються сільським господарством та видобувною сировиною для переробки (рис. 6).

Водночас, українська промисловість має структурні проблеми у сфері зовнішньоекономічних відносин, які досягли критичного рівня, зокрема переважання експорту проміжних товарів (44,7% у 2019 році). Частка експорту промислових товарів до загального експорту товарів зменшилася з 90,2% до 71,7% (майже на 20 відсотків).

Рис. 6. Темпи зростання виробництва переробної промисловості 2012–2019, 2012 = 100%

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.
URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm [19]

Незважаючи на загрозливі тенденції, результати української зовнішньої торгівлі промисловими товарами виявились кращими, аніж очікували рік тому, на початку пандемії: за результатами 2020 року експорт промислових товарів скоротився на 2,1% порівняно з минулим роком, а падіння імпорту промислових товарів склало 12% (рис. 7 та рис. 8).

Існують загрозливі тенденції зростання експорту української сировини – понад 70% від загального обсягу промислового експорту (продукція з низькою доданою вартістю, у тому числі 30,7% – продукція металургії; 12% – продукція з деревини, целюлози та паперу тощо) та зростання імпорту високотехнологічної продукції (майже третина збільшила імпорт продукції машинобудування), що вказує на відставання технологічного рівня виробництва від світових показників.

Виробництво вітчизняної промислової кінцевої продукції та напівфабрикатів суттєво залежить від імпорту сировини, матеріалів та напівфабрикатів. Загалом по промисловості частка імпортової сиро-

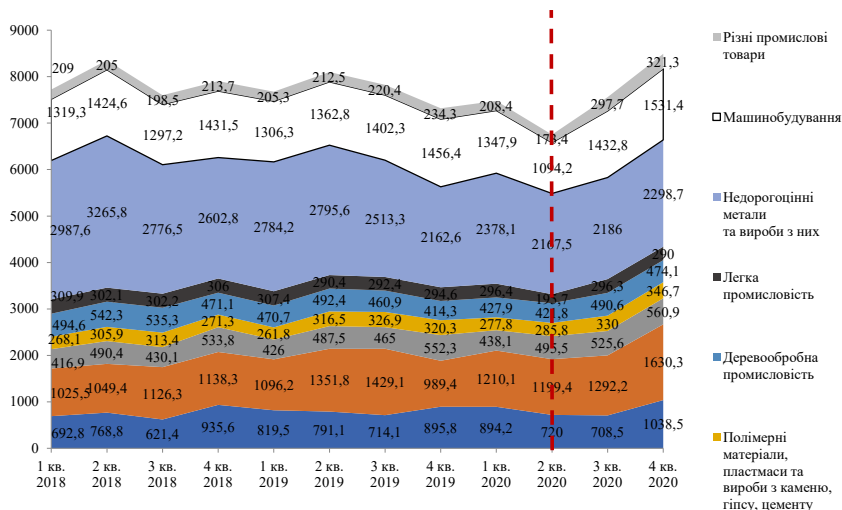

Рис. 7. Динаміка експорту промислових товарів в Україні за 2018–2020 роки (щоквартальний зріз), млн дол

Джерело: складено за даними Держстату URL: www.ukrstat.gov.ua [19]

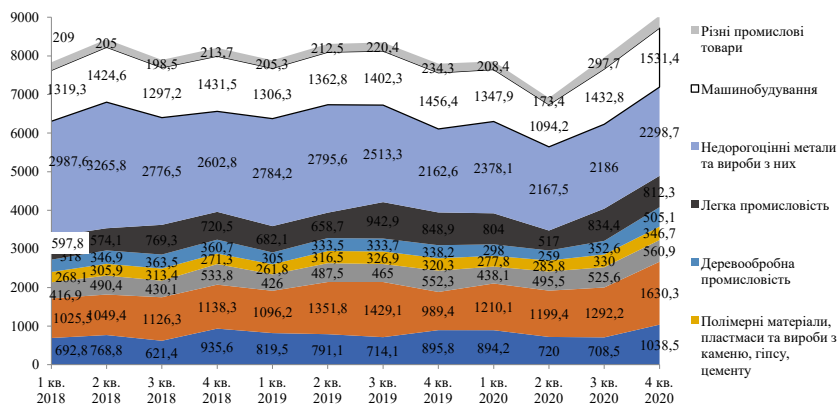

Рис. 8. Динаміка імпорту промислових товарів в Україні за 2018–2020 роки (щоквартальний зріз), млн дол

Джерело: складено за даними Держстату [19]

вини, комплектуючих та нематеріальних послуг у процесі виробництва вітчизняних товарів у 2017 р. становила 29,4%. При цьому для більшості галузей переробної промисловості вона перевищує 30%, натомість у добувній ця частка значно нижча – 21,1%. Найбільший вміст імпорту має виробництво коксу та коксопродуктів (73,4%), гумових і пластмасових виробів (62,9%) та продукція машинобудування (46,5%). Найменш залежними від імпортованих сировини, комплектуючих та нематеріальних послуг є металургійне виробництво (25,0%), виробництво харчових продуктів (22,0%) та виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (20,6%) Причому найбільше імпорт у 2020 році порівняно з 2019 роком скоротився за таким товарними групами як: «Мінеральні продукти» (37%), «Шкіряна сировина та вироби з неї» (14,21%), «Недорогоцінні метали та вироби з них» (14,33%), «Машинобудування» (9,8%), що показано на рис. 8.

Для промисловості України характерна досить висока залежність від імпорту промислових товарів, зокрема, порівняно з державами-членами ЄС, подібними за ключовими структурними параметрами промислового сектора: це продукція хімічної промисловості (177,4% в 2020 році); полімерні матеріали, пластмаси та вироби з каменю, гіпсу,

цементу (74,4%); шкіряна сировина та вироби з неї (130,9%); текстиль та вироби з текстилю (390,1%); машинобудування (298%). Практично у кожному з елементів присутній імпорт таких товарів, виробництво яких могло б бути організоване в Україні (некритичний імпорт). Маючи багаті традиції у виробництві цих товарів, кваліфіковані кадри та необхідні виробничі потужності Україна може досягти достатнього рівня самозабезпечення та звільнитися від імпортової залежності.

Однією з головних причин техніко-технологічної відсталості вітчизняної промисловості є уповільнення та невпорядкованість інвестиційних та інноваційних процесів.

Українська переробна промисловість функціонує у складних економічних умовах, спричинених системними проблемами галузі: значним зношенням основного капіталу, відсутністю фінансових ресурсів для його оновлення, залежністю від імпортової сировини. Порівняно з 2010 роком, у 2019 році кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю у промисловості, зменшилась до 15,2%.

До найбільш інноваційних виробничих галузей належать (2019): виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів (53,8% від загальної кількості промислових підприємств), виробництво комп'ютерів, електронних та оптичних виробів (34%), виробництво автотранспортних засобів, причепів та напівфабрикатів – причепа та інші транспортні засоби (30,2%), виробництво електрообладнання (25,2%), виробництво хімікатів та хімічних продуктів (25%), виробництво машин та обладнання (22,6%), металургійне виробництво (18,9%). Однак у обсязі реалізованої продукції переробної промисловості лише 1,2% є інноваційною. А частка витрат на інноваційну діяльність машинобудівних галузей до обсягу реалізованої продукції незначна – 1,9% [21, с. 72].

На сьогодні частка традиційних галузей промисловості в структурі промисловості країн ЄС становить не менше 88%. Однак розвиток високотехнологічних галузей є визначальним як для національних економік в цілому, так і для окремих, переважно промислових регіонів. Очевидно, що в контексті четвертої промислової революції слід зосередитись на інноваційному економічному зростанні, що виявляється у збільшенні темпів зростання макроекономічних показників поряд із покращенням розподілу результатів такого зростання, у розширенні рівності можливостей для всіх членів суспільства.

У світі відбуваються інтенсивні процеси структурних перетворень економіки, які супроводжуються зростанням нерівномірності розвитку та загальної невизначеності. Для ряду країн, які прагнуть впоратися з гострими внутрішніми проблемами, подолати існуючі серйозні дисбаланси в структурі економіки або відповісти на зовнішні виклики, важливо сформулювати політику структурних перетворень. У цих умовах відбувається активний пошук нових рішень структурної політики, що розуміється як промислова політика в широкому розумінні (промислова політика), тобто дії уряду, спрямовані на поліпшення ділового середовища або структури економічної діяльності в галузях або технологічних сфери, які забезпечать кращі перспективи для економічного зростання та створення суспільних благ проти жодного втручання держави.

6. Основні напрями подолання деіндустріалізації

Проведений аналіз дозволяє визначити подальші можливості промислового розвитку:

- переорієнтація на споживання продукції місцевих виробників внаслідок обмежувальних та контролюючих заходів, посилення конкуренції на експортних ринках;

- зростання попиту на продукцію харчової промисловості та критично важлива роль продукції фармацевтичної промисловості (медикаменти) й суміжних галузей, що виготовляють засоби індивідуального захисту (маски, рукавички, санітаizers);

- продовження локалізації ланцюгів доданої вартості у межах національних економік для мінімізації залежності від зовнішніх партнерів. Це підкреслює необхідність розширення довжини ланцюгів доданої вартості всередині України та включення до них якомога більше місцевих постачальників;

- посилення значення інноваційного оновлення виробничих процесів шляхом впровадження Індустрії 4.0 для зростання конкурентоспроможності промислових підприємств. В умовах карантинних заходів та транспортних обмежень під час пандемії життєздатність виробництва виявилася прямо пропорційною рівню автоматизації та цифровізації виробничих та управлінських процесів. Перехід транзакцій у цифровий простір прискореними темпами продовжуватиметься й надалі;

– екологічні стандарти стануть одним з ключових інструментів захисту розвинених країн від імпорту промислової продукції, створюючи значні бар'єри для українських експортерів. Так, запланований ЄС у стратегічному документі The European Green Deal перехід до вуглецево-нейтральної економіки до 2050 р. передбачає впровадження мита на імпорт продукції, виробленої з високими викидами вуглецю для захисту внутрішніх виробників та запобігання виведенню екологічно «брудних» виробництв за кордон.

7. Узагальнення результатів дослідження

Беручи до уваги досвід розвинених країн світу щодо здійснення структурних перетворень, можна зазначити, що більшість провідних країн за допомогою своєї структурної політики прагнуть створити умови для промислового зростання та конкурентоспроможності економіки. Наприклад, країни, що розвиваються, намагаються подолати пастку середнього доходу, а також здійснити технологічну революцію. Усі вищезазначені перерви в розвитку вимагали скоординованого державного регулювання, спрямованого на підтримку вітчизняного промислового виробництва у формуванні та реалізації принципів політики «нової індустріалізації» в Україні.

Промислова політика ЄС конкретно спрямована на: прискорення адаптації промисловості до структурних змін; створення середовища, сприятливого для ініціативи та розвитку підприємств ЄС, особливо малих та середніх; створення середовища, сприятливого для співпраці між підприємствами; сприяння кращому використанню промислового потенціалу політики інновацій, досліджень та технологічного розвитку. Слідуючи передовим практикам розвинених країн, Україна повинна сформулювати активну промислову політику для забезпечення перспектив економічного зростання та подолання накопичених структурних проблем та дисбалансів у розвитку промисловості, спричинених неповнотою та непослідовністю реформ, поглиблених світовими кризами, політичними та військовими протистояннями з Російською Федерацією. Негативний вплив зовнішніх факторів було частково пом'якшено після підписання Угоди про асоціацію з ЄС шляхом поступової адаптації національного законодавства відповідно до передового міжнародного досвіду, поліпшення ділового

клімату та дерегуляції підприємницької діяльності, розвитку державно-приватного партнерства.

Історична сконцентрованість вітчизняної промисловості в окремих регіонах в умовах недостатньої розвиненості економіки зумовлює значну різницю в рівні розвитку регіонів у масштабах країни. Це, в свою чергу, підсилює несприятливі соціальні явища, в цілому послаблює економічну стійкість країни. Завдання регіонального розвитку промисловості розглядається у декількох аспектах: стимулювання інноваційних перетворень в регіонах України шляхом диференційованих заходів державного стимулюючого впливу на них. Разом із тим, участь підприємств у регіональній та міжрегіональній виробничій кооперації матиме синергетичний ефект для учасників таких ланцюжків завдяки посиленню чи формуванню інтегрованих бізнесів, спрямованих на отримання продуктів глибокої переробки, спільному використанню інфраструктурних об'єктів тощо. Такий процес потребуватиме більше робочої сили і тим самим теж позитивно впливатиме на соціальну ситуацію, як в окремих регіонах, так і в державі загалом.

Відтак регіональний розвиток промисловості спричинить збільшення промислового виробництва та попиту по всій країні, а отже сприятиме сталому економічному зростанню, що стимулюватиме створення робочих місць, зростання доходів та скорочення зовнішньої міграції робочої сили.

Умови децентралізації посилюють значення застосування кластерного розвитку в регіональному управлінні – це ефективний механізм розвитку мережі конкурентоспроможних постачальників і сервісних підприємств, які стимулюють підвищення продуктивності праці, формування нових компаній і створення нових робочих місць, сприяють зростанню інноваційного потенціалу територій.

Особливість кластерного підходу полягає в комплексності та системності постановки завдань розвитку точок зростання регіону, якими є кластери, і посилення синергетичних ефектів від використання різних інструментів підтримки для розвитку учасників кластера. Нині кластерний підхід висувається на передній план у ряду моделей розвитку територій в ЄС.

Створювати інноваційні технології, необхідні для подолання технологічного розриву, можуть як окремі компанії, так і галузеві об'єд-

нання компаній або кластери. Але, з огляду на те, що інноваційні технології є досить витратними як за часом, так і по ресурсах, то в цьому випадку, кластер має переваги перед окремим гравцем ринку, тому що разом вирішувати питання і швидше і дешевше.

8. Висновки

Враховуючи вищевикладене, можна виділити нові технологічні тенденції для промислового розвитку України:

- зростання вимог споживачів до якості продукції з точки зору сукупності властивостей, мають переважно індивідуальний характер;
- новий рівень автоматизації систем промислового виробництва;
- зростання гнучкості стратегічних рішень при виборі перспективних технологій та їх ресурсному забезпеченні з урахуванням комплексу новітніх матеріалів;
- розробка та розширення функціональних можливостей SMART-технологій сучасного виробництва на основі новітніх матеріалів;
- закріплення цифрових технологій у ланцюжку створення вартості товару;
- посилення конкурентоспроможності виробленої в Україні промислової продукції шляхом впровадження принципів циркулярної економіки, ресурсо– та енергоефективних технологій;
- впровадження в Україні системи торгівлі квотами на викиди парникових газів;
- відміна імпортних мит та квот на сировину та матеріали, що не виробляються в Україні.

Можливість адаптації до глобальних викликів для промисловості проявляється комплексно у взаємодії суспільних складових та втілюється на рівні держави як ключового агента змін у країні, активності громадськості та безпосередньої діяльності виробників.

Отже, світові тенденції та аналіз допомагають нам запропонувати такі рішення для подолання деіндустріалізації в українській промисловості:

- розробка та ухвалення Національної стратегії Індустрії 4.0 в Україні та її консолідація з іншими стратегічними документами (Національною стратегією економічного розвитку 2030, Експортною стратегією тощо);

– створення спеціалізованого органу, відповідального за поширення технологій Індустрії 4.0 у промисловості на кшталт європейських зразків (Агентство з питань інновацій);

– синхронізація з політикою ЄС у сфері сертифікації та стандартизації;

– імплементація з екологічними нормативами ЄС щодо скорочення викидів CO₂, це дозволить збільшити конкурентоспроможність української промислової продукції на глобального ринку та ринку країн ЄС;

– впровадження інструментів стимулювання модернізації промисловості (державне гарантування інвестицій, локалізація, приватизація);

– сприяння розвитку інноваційних екосистем як платформ для колаборації промисловців і науковців з метою зменшення розриву між науковими розробками і впровадженням їх у виробництво;

– збільшення обсягів витрат на науку і освіту до тих параметрів, які відповідають потребам сучасної високотехнологічної економіки;

– удосконалення механізму фінансування науково-технічної й інноваційної діяльності шляхом оптимального використання державних і недержавних коштів при створенні новітніх технологій, матеріальне стимулювання творчої праці наукових співробітників на рівні розвинутих держав;

– раціональне використання наукового потенціалу, створення сучасних умов для ведення ефективної наукової діяльності;

– розвиток мережових структур; розвиток міні та SMART фабрик;

– формування нових інституцій розвитку, що просувають штучний інтелект, адитивні технології, Інтернет речей, BIG DATA, виробничу роботизацію; доповнення основних інструментів інструментами венчурного фінансування;

– розробка і впровадження освітніх програм з формування цифрових навичок, а саме розвиток державних, освітніх та наукових установ, що забезпечують підвищення кваліфікаційного рівня персоналу, розширення проектних інновацій.

Подолання деіндустріалізації у промисловому секторі України матиме мультиплікативний ефект на всю економіку. Зокрема це економічні (підвищення валової прибутковості переробних підприємств, зростання конкурентоспроможності та можливостей виходу на зовнішні ринки, зростання експорту продукції з більш високою часткою

доданої вартості, вища динаміка збільшення податкових надходжень для всіх рівнів бюджетної системи, висока інвестиційна активність) та соціальні ефекти (зростання добробуту населення шляхом збільшення показників чисельності зайнятих та середньої зарплати, забезпечення населення якісними товарами і послугами).

Таким чином, обгрунтовано, що подолання деіндустріалізації української промисловості в умовах сучасних викликів залежить від: розроблення та впровадження програм модернізації промисловості; інтеграції у стратегічні ланцюги доданої вартості (циркулярні тощо); створення умов для підготовки персоналу з цифровими компетенціями; розвитку інноваційної інфраструктури (інноваційних кластерів), що сприятиме розробленню та впровадженню вітчизняних інноваційних розробок у виробництво, що в свою чергу може стати запорукою економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможних позицій України.

Список літератури:

1. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Переклад з англійської Петра Терещука. Київ : Темпора, 2015. 444 с.
2. Stiglitz Joseph E. Globalization and Its Discontents. *Economic Notes*. 2002. 32. 123–142. DOI: 10.1046/j.0391-5026.2003.00107.x
3. Родрик Д. Парадокс глобалізації. Демократия и будущее мировой экономики ; [пер. с англ. Н. Эндельмана] ; [под науч. ред. А. Смирнова]. Москва : Издательство Института Гайдара, 2014. 576 с.
4. Freeman C. Continental, National and Sub-national Innovation System-complementarily and Economic Grows. *Research Policy*. 2002. Vol. 31. Issue 2. P. 191–211.
5. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания. Москва : Дело, 2011. 231 с.
6. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ : Академперіодика, 2020. 456 с.
7. Амоша О.І., Вишневський В.П., Ляшенко В.І., Харазішвіл Ю.М., Підоричева І.Ю., Мадих А.А., ... Міночкина О.М. Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників. *Економічний вестник Донбасса*. 2019. № 3(57). С. 189–216.
8. Пилипенко Ю.І. Технологічна структура національної економіки: теорія, практика та регулювання : монографія. Донецьк : Національний гірничий університет, 2010. 201 с.
9. Кіндзерський Ю.В. Деіндустріалізація та її детермінанти у світі та в Україні. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 48–72.

10. Заблоцька Р.О. Деіндустріалізація та сервісифікація глобальної економіки. *International relations, part "Economic sciences"*. 2019. (18). URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/4102

11. Horsley J., Prout S., Tonts M., Ali S. Sustainable livelihoods and indicators for regional development in mining economies. *The Extractive Industries and Society*. 2015. Volume 2. Issue 2. P. 368–380. doi.org/10.1016/j.exis.2014.12.001 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214790X1400094X>

12. Kucera D., Millberg W. Deindustrialization and changes in manufacturing trade: factor content calculations for 1978–1995. *Review of World Economics*. 2003. Vol. 139. Issue 4. P. 601–624.

13. Saeger S. Globalization and deindustrialization: myth and reality in the OECD. *Review of World Economics*. 1997. Vol. 133. P. 579–608.

14. Wood, A. (1995). How Trade Hurt Unskilled Workers. *The Journal of Economic Perspectives*. 1995. Vol. 9. Issue 3. P. 57–80.

15. Miroudot S., Cadestin C. *Services In Global Value Chains: From Inputs to Value-Creating Activities*, OECD Trade Policy Papers. 2017. No. 197. OECD Publishing, Paris. 59 p.

16. Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України : монографія / [Бобух І.М., Кіндзерський Ю.В., Фащевська О.М. та ін.] ; за ред. д.е.н. І.М. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 516 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/332.pdf>

17. 10 фактів про збройну агресію Росії проти України. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbrojnu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini>

18. Триває боротьба з коронавірусом, вплив якого відчуває вся світова економіка. Спецпроект «Фармацевти на передовій». Економічна правда. 7 травня 2020 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/farmak/2020/05/7/660199/>

19. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua

20. Таблиці Витрати-Випуск-Прибуток Держстату України. URL: www.ukrstat.gov.ua

21. Промислова політика як ключовий інструмент стратегії розвитку : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. 143 с.

References:

1. Rainert Erik S. (2015) *Yak bahati krainy zabahatily... i chomu bidni krainy lyshaiutsia bidnymy* [How rich countries got rich ... and why poor countries stay poor]. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian)

2. Stiglitz Joseph E. (2002) *Globalization and Its Discontents*. *Economic Notes*, 32. 123–142. DOI: 10.1046/j.0391-5026.2003.00107.x. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/4755241_Joseph_E_Stiglitz_2002_Globalization_and_Its_Discontents (accessed 07 April 2021).

3. Rodryk D. (2014) *Paradoks globalizatsii. Demokratiya i budushchee mirovoy ekonomiki* [The paradox of globalization. Democracy and the Future of the World Economy]. Moscow: Izdatel'stvo Instituta Gaydara. (in Russian)

4. Freeman C. (2002) Continental, National and Sub-national Innovation System-complementarily and Economic Grows. *Research Policy*, vol. 31, issue 2, pp. 191–211.

5. Peres K. (2011) Tekhnologicheskie revolyutsii i finansovoy kapital. Dinamika puzyrej i periodov protsvetaniya [Technological revolutions and financial capital. The dynamics of bubbles and periods of prosperity]. Moscow: Delo. (in Russian)

6. Heiets V.M. (2020) Fenomen nestabilnosti – vyklyk ekonomichnomu rozvytku [The phenomenon of instability is a challenge to economic development]. Kyiv: Akadempriodyka. (in Ukrainian)

7. Amosha, O. I., Vyshnevskiy, V. P., Liashenko, V. I., Kharazishvil, Yu. M., Pidorycheva, I. Yu., Madykh, A. A., ... & Minochkyna, O. M. (2019) Industriia 4.0: napriamky zaluchennia investytsii z urakhuvanniam interesiv vitchyznianskykh vyrobnykiv [Industry 4.0: areas of investment attraction taking into account the interests of domestic producers]. *Economic Bulletin of Donbass*, vol. 3, no. 57, pp. 189–216.

8. Pilipenko Y.I. (2010) Technological structure of the national economy: theory, practice and regulation: Monograph. Donetsk: National Mining University. (in Ukrainian)

9. Kindzersky Yu. (2017) Deindustrialization and its determinants in the world and in Ukraine [Deindustrializatsiia ta yii determinanty u sviti ta v Ukraini], *EkonomikaUkrayiny*, vol. 11, no. 672, pp. 48–72.

10. Zablotska R.O. (2019) Deindustrializatsiia ta servisifikatsiia hlobalnoi ekonomiky. [Deindustrialization and servicing of the global economy]. *International relations*, part “Economic sciences” (electronic journal), vol. 18. Retrieved from: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/4102 (accessed 07 April 2021).

11. Horsley J., Prout S., Tonts M., Ali S. (2015) Sustainable livelihoods and indicators for regional development in mining economies. *The Extractive Industries and Society*, vol. 2, issue 2, pp. 368–380. doi.org/10.1016/j.exis.2014.12.001 Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214790X1400094X> (accessed 05 April 2021).

12. Kucera D., Millberg W. (2003) Deindustrialization and changes in manufacturing trade: factor content calculations for 1978–1995. *Review of World Economics*, vol. 139, issue 4, pp. 601–624.

13. Saeger S. (1997) Globalization and deindustrialization: myth and reality in the OECD. *Review of World Economics*, vol. 133, pp. 579–608.

14. Wood A. (1995) How Trade Hurt Unskilled Workers. *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 9, issue 3, pp. 57–80.

15. Miroudot S., Cadestin C. (2017) Services In Global Value Chains: From Inputs to Value-Creating Activities», *OECD Trade Policy Papers*, no. 197, OECD Publishing, Paris, 59 p.

16. Bobukh I.M., Kindzersky Yu.V., Fashchevska O.M. ta in. (2020) Strukturni zminy yak osnova inkluzyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: monohrafiia [Structural changes as a basis of inclusive development of economy of Ukraine: monograph]. Kyiv: SI «Institute of Economics and Forecasting of the National

Academy of Sciences of Ukraine». Retrieved from: <http://ief.org.ua/docs/mg/332.pdf> (accessed 05 April 2021). (in Ukrainian)

17. 10 faktiv pro zbroinu ahresiiu Rosii proty Ukrainy. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy [10 facts about Russia's armed aggression against Ukraine. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbrojnu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini> (accessed 05 April 2021).

Tryvaie borotba z koronavirusom, vplyv yakoho vidchuvaie vsia svitova ekonomika. Spetsproiekt «Farmatsevty naпередovii». Ekonomichna pravda. 7 travnia 2020 roku [The fight against the coronavirus, the impact of which is felt by the entire world economy, continues. Special project «Pharmacists on the front line». Economic truth. May 7, 2020]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/projects/farmak/2020/05/7/660199/> (accessed 05 April 2021).

18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://prm.ua/derzhstat-oprilyudniv-dani-pro-vvp-ukrayini-pislya-karantinu-ekonomika-prosila-na-11-4> (accessed 05 April 2021).

19. Tablytsi Vytraty-Vypusk-Prybutok Derzhstatu Ukrainy [Tables Expenditures-Issue-Profit of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm (accessed 05 April 2021).

20. Deineko L. et al. (2019) Promyslova polityka yak klyuchovyy instrument stratehii rozvytku: naukovo analitychna dopovid' [Industrial policy as a key tool of development strategy: scientific and analytical report]. Kyiv: SI «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine» (electronic edition). Retrieved from: <http://ief.org.ua/docs/sr/304.pdf> (accessed 08 April 2021). (in Ukrainian)